
РЕЦЕНЗИИ

Рэцэнзіі

REVIEWS

Бидер Г. Избранные труды по белорусскому языкознанию / сост.: Е. А. Пригодич, Н. Г. Пригодич ; под общ. ред. Н. Г. Пригодича, Г. Генчеля. Минск : БГУ, 2021. 223 с. (на белорус).

Бідэр Г. Выбраныя працы па беларускім мовазнаўстве / склад.: А. А. Прыгодзіч, М. Р. Прыгодзіч ; пад агул. рэд. М. Р. Прыгодзіча, Г. Генчэля. Мінск : БДУ, 2021. 223 с.

Bieder H. Selected works in Belarusian linguistics / compil.: A. A. Pryhodzic, M. R. Pryhodzic ; eds.: M. R. Pryhodzic, G. Hentschel. Minsk : Belarus. State Univ., 2021. 223 p. (in Belarus.).

Даследаванне замежнай беларусістыкі – патрэбны і адначасова дастаткова складаны навуковы кірунак, які вымагае ўдумлівай і грунтоўнай працы ў зборы і сістэматызацыі неабходнага навуковага матэрыялу. Прычым такі матэрыял павінен зацікавіць і стаць у пэўным сэнсе падмуркам для далейшых пошукаў не толькі для ўжо вядомых навукоўцаў, але і для выкладчыкаў, магістрантаў, студэнтаў, мусіць садзейнічаць напісанню курсавых і дыпломных работ, стварэнню праблемных і дыскусійных сітуацый на лекцыйных і практычных занятках ва ўстановах вышэйшай адукацыі. Таму ў гэтым плане трэба вітаць работу складальнікаў тома выбраных прац па беларускім мовазнаўстве выдатнага аўстрыйскага славіста Германа Бідэра. У кнігу ўвайшлі розныя па часе і тэматыцы навуковыя артыкулы і асобныя часткі манаграфічных даследаванняў навукоўца.

Яшчэ ў 2007 г. М. Прыгодзіч і А. Прыгодзіч апублікавалі манаграфію «Герман Бідэр як даследчык беларускай мовы», у дадатку да якой змяшчалі перадрукаваныя і перакладзеныя на беларускую мову артыкулы аўстрыйскага славіста «Шляхі развіцця лексікі беларускай літаратурнай мовы», «Моўная сітуацыя на Заходнім Палессі», «Развіццё беларускай літаратурнай мовы ў кантэксце славянскага адраджэння» і інш. У 2010 г. складальнікі

рэцэнзаванага тома прысвяцілі навуковай дзейнасці Г. Бідэра вялікую главу зборніка «Беларуская мова ў працах замежных лінгвістаў». Цікавасць да работ аўстрыйскага вучонага праяўляў таксама Г. Цыхун, які ў 2013 г. уключыў у зборнік «Замежная мовазнаўчая беларусістыка на міжнародных з’ездах славістаў» даклад Г. Бідэра на Варшаўскім з’ездзе славістаў 1973 г. аб Статуце Вялікага Княства Літоўскага 1529 г. Артыкулы Г. Бідэра неаднаразова друкаваліся ў беларускіх часопісах, а ў нямецкім, чэшскім і польскім друку перыядычна з’яўляліся беларусістычныя публікацыі вучонага. Шэраг артыкулаў пра аўстрыйскага навукоўца былі апублікаваны да яго шасцідзесяцігадовага юбілею, а да сямідзесяцігоддзя ў кастрычніку 2011 г. М. Прыгодзіч і Г. Цыхун у межах Міжнароднай навуковай канферэнцыі ў Беларускай дзяржаўнай універсітэце арганізавалі спецыяльны круглы стол.

Сам Г. Бідэр зазначаў: «Дзесяцігоддзі майго ўдзелу ў даследаваннях і папулярнасці мовы і культуры Беларусі прынеслі мне вялікую вядомасць і шмат радасці. Ні ў якой іншай славянскай краіне я не меў столькі сардэчнай дружбы і шчырага прызнання сярод калег-славістаў, як у Беларусі, нават у параўнанні з Украінай і Польшчай». На новыя даследаванні Г. Бідэра натхнялі многія беларускія навукоўцы, сярод якіх М. Прыгодзіч, Г. Цыхун, Б. Плотнікаў, А. Лойка, Л. Шакун, С. Запрудскі, А. Супрун, А. Жураўскі, З. Бадзевіч. Знаёмства з імі дазваляла аўстрыйскаму даследчыку шукаць і знаходзіць новыя грані беларускага слова, больш глыбока ўнікаць у яго гісторыю, асаблівасці словаўтварэння і функцыянавання. У шматлікіх публікацыях аўстрыйскі беларусіст выступае як першаадкрывальнік пэўных навуковых праблем, хоць некаторыя яго высновы выклікаюць не толькі згоду, але і крытычнае асэнсаванне. Таму ў гэтым плане кніга Г. Бідэра «Выбраныя працы па беларускім мовазнаўстве» дае чытачу прастору

для роздуму. Даследаванні вучонага прыводзяцца ў тое без скарачэнняў, з захаваннем гістарычнага кантэксту. Кожны артыкул уключае звесткі пра ўсе яго публікацыі, пры неабходнасці падаецца і інфармацыя пра перакладчыкаў.

Як зазначаюць складальнікі, «навуковыя матэрыялы ў цэлым падаюцца паводле значнасці разглядаемых праблем». Пры гэтым вельмі істотным з’яўляецца і артыкул доктара філалагічных навук, прафесара М. Прыгодзіча «З думай пра Беларусь», дзе выразна акрэсліваецца шлях аўстрыйскага славіста да спасціжэння фанетыкі, графікі, арфаграфіі, лексікі, граматыкі беларускай мовы на аснове міжславянскіх параўнальна-тыпалагічных даследаванняў. Нельга не звярнуць увагі і на адну акалічнасць. Здавалася б, адкуль пачынаюцца вытокі цікавасці да замежнай мовы? У Г. Бідэра гэта адбывалася так: летам 1965 г. па дарозе ў Маскву на брэсцкім вакзале была куплена беларуская газета. Ад яе, ад публіцыстычнага слова, разлічанага, па сутнасці, на шырокае кола чытачоў, узнікла навуковае жаданне спасцігаць яшчэ адну славянскую мову – беларускую. Да гэтага ўжо былі добра засвоены руская і польская.

Спасціжэнне гэта адбывалася не на ўзроўні проста прачытання беларускамоўных кніг – ішло лінгвістычнае паглыбленне ў гісторыю беларускай мовы на аснове статутаў Вялікага Княства Літоўскага 1529 і 1588 гг., у граматычную тэрміналогію ўсходніх славян, спецыфіку лексікі беларускай літаратурнай мовы, культуру маўлення.

Дадатным момантам рэцэнзаванай кнігі бачыцца ўключэнне ў яе параўнальнага аспекта даследаванняў Г. Бідэра, якія закранаюць розныя выданні граматыкі Браніслава Тарашкевіча. Пры супастаўленні беларускай лінгвістычнай лексікі з эквівалентнай тэрміналогіяй рускай, украінскай, польскай і лацінскай моў вучоны адзначае разнастайны канвергентны і дыферэнцыяльны феномен моўных кантактаў, здольных ахопліваць усе ўзроўні моўнай сістэмы. Правёўшы падрабязны аналіз лінгвістычных найменняў, выкарыстаных у граматыцы Тарашкевіча, даследчык звяртае ўвагу на арыгінальныя беларускія неалагізмы – «дзеінік», «незалежны сказ», «даданая часціна мовы», «зложана-залежны сказ», «склон», некаторыя з якіх відазмяніліся. У які бок – паляпшэння ці пагаршэння – і чаму гэта адбылося, вырашаць ужо чытачам кнігі. Галоўнае, што ёсць падстава для роздуму.

Разглядаючы спецыфіку лінгвістычных тэрмінаў Б. Тарашкевіча ў рэчышчы функцыянавання сучаснай беларускай лінгвістычнай тэрміналогіі, Г. Бідэр асэнсоўвае храналогію, статыстыку, этымалогію, дыферэнцыяцыю лексікі і семантыкі, словаўтварэнне, сінтаксіс, марфалогію, акцэнтацыю. Значная ўвага надаецца вывучэнню працэсаў лексічных запазычанняў, калькавання і семантыч-

наму запазычання, афіксальнаму і сінтаксічнаму афармленню тэрмінаў. Для свайго даследавання аўстрыйскі лінгвіст сярод шасці выданняў граматыкі Б. Тарашкевіча выбраў два – чацвёртае (1921) і пятае (1929), прычым калі чацвёртае выданне ўяўляе сабой невялікі школьны даведнік на 62 старонкі і з’яўляецца, па сутнасці, толькі асновай беларускай граматычнай тэрміналогіі, то пятае ўтрымлівае ўжо значна большы аб’ём тэрміналагічнай лексікі. Аналіз лінгвістычных тэрмінаў выданняў Б. Тарашкевіча дазволіў Г. Бідэру вызначыць галоўныя механізмы і тэндэнцыі станаўлення і развіцця беларускай лінгвістычнай тэрміналогіі 1920-х гг. Захапляе глыбіня праведзенага даследавання: аўстрыйскі лінгвіст не толькі назваў і супаставіў статыстычныя даныя, але і разгледзеў тэрміны з пазіцыі лексічнага і семантычнага запазычання, мультылатэральнага і білатэральнага калькавання, канвергентных і дывергентных працэсаў суфіксацыі. Апрача гэтага, Г. Бідэр параўнаў тэрміналагічныя змены пятага выдання граматыкі Б. Тарашкевіча з беларускай часткай «Слоўніка славянскай лінгвістычнай тэрміналогіі» (Прага, 1977–1979) і вызначыў 52 змененыя тэрмінаадзінкі. Паводле вучонага, з 328 тэрмінаў абодвух выданняў граматыкі Б. Тарашкевіча ў сённяшні час выкарыстоўваецца толькі 205. Такая праца аўстрыйскага беларусіста адлюстроўвае грунтоўную навуковую дасведчанасць і паглыбленасць у найбольш складаныя і маладаследаваныя пласты беларускай лінгвістыкі.

Назіранні Г. Бідэра, карысныя для выкарыстання на занятках па сучаснай беларускай літаратурнай мове, закранаюць спецыфіку развіцця беларускіх тэрмінаў, якія структурна і семантычна развіваліся ў выніку тэрміналагізацыі бытавых слоў. Прычым арыгінальнасць беларускай тэрміналагізацыі бачыцца даследчыку ў тым, што тэрміналагічнае значэнне можа выступаць толькі ў беларускай мове, а не ў эквівалентных бытавых інтэрлексемах іншых славянскіх моў.

Падставай для роздуму з’яўляецца і меркаванне Г. Бідэра пра важнасць абнаўлення беларускай мовы за кошт уласных рэсурсаў не толькі на аснове дыялектызмаў і запазычанняў, але і індывідуальна-аўтарскай намінацыі. У беларускай мове прыжыліся неалагізмы *прынамсі*, *напрыканцы*, *трубацяг*, *выснова*, *згадаць*, *нагода*, *хмарачос*. Узнікае думка: наколькі гэтыя лексемы здольныя пашырыць сваё функцыянаванне не толькі ў непасрэдным маўленні, мастацкім і публіцыстычным стылях, але і ў навукавай і афіцыйнай сферах? У некаторых працах (курсавых, дыпломных, магістарскіх, кандыдацкіх дысертацыях) можна сустрэць замест тэрміна «вывады» лексему «высновы», хоць часам строгія навуковыя кіраўнікі прыныцоўваабараняюць першую форму і не дапускаюць іншага варыянта. У афіцыйным стылі мэтазгодна

прытрымлівацца ўсё ж запазычанняў, што натуральна і заканамерна.

Важным кампанентам рэцэнзаванай кнігі бачыцца і ўключэнне ў яе рукапіснай граматыкі беларускай мовы А. Луцкевіча (1916), першапачаткова апублікаванай у складзе двухтомнай манаграфіі Г. Бідэра. Як зазначае сам даследчык, пасля публікацыі гэтай працы да яго прыйшла сапраўдная хваля прызнання. У Інстытуце мовазнаўства імя Я. Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі 29 чэрвеня 2017 г. адбылася публічная прэзентацыя манаграфіі. Высокую ацэнку даследаванню Г. Бідэра далі вядомыя навукоўцы М. Прыгодзіч, Г. Цыхун, І. Саверчанка, С. Запрудскі, І. Будзько, К. Любецкая. Прапанавая ў кнізе рукапісная граматыка А. Луцкевіча дае магчымасць чытачам, па-першае, далучыцца да адметнасцей арыгінальнага тэксту, па-другое, зразумець грунтоўнасць працы Г. Бідэра ў вывучэнні беларускай граматыкаграфіі. Прычым такая грунтоўнасць падмацоўваецца яшчэ і значным унёскам у вывучэнне ранніх беларускіх граматык, калі даследчык у супастаўляльных адносінах разглядае дэскрыптыўныя граматыкі А. Луцкевіча і Б. Тарашкевіча, выяўляючы агульныя і адрозныя рысы гэтых прац у галіне марфалагічных катэгорый і словазмянення дзеяслова. На думку Г. Бідэра, у методыцы і тэрміналогіі А. Луцкевіча адчуваецца недастатковасць славістычнай адукацыі, што праяўляецца ў няпэўнасці марфемнага аналізу, блытаніне гукаў і літар, часам неадэкватнай інтэрпрэтацыі моўных феноменаў. Б. Тарашкевіч больш кампетэнтны ў фанетыцы, арфаграфіі, марфемным аналізе і словаўтварэнні, асэнсаванні і апісанні складаных моўных праблем. Пры параўнанні дзвюх граматык Г. Бідэр зазначае, што літаратурная мова нашаніўскага перыяду значна адрозніваецца ад сучаснай літаратурнай мовы, і тлумачыць прычыны змен марфалагічных катэгорый тэндэнцыямі ўнутрымоўнага спрашчэння і скасавання дыялектных рыс, а таксама ўздзеяннем іншых моў.

Канцэпцыю абнаўлення нормаў беларускай літаратурнай мовы Г. Бідэр бачыць у альтэрнатыўных лексічных элементах, флексійных формах, сінтаксічных канструкцыях. Можна пагадзіцца з прыведзеным меркаваннем у адносінах да функцыянавання такіх альтэрнатыўных варыянтаў у мастацкім і публіцыстычным стылях. Што да навуковага або найбольш кансерватыўнага афіцыйнага стылю, то ў гэтым выпадку, верагодна, трэба прытрымлівацца адпаведных патрабаванняў культуры маўлення.

Для навуковага почырку Г. Бідэра характэрна імкненне даць чытачу прастору вызначэння ўласнага меркавання. Ён не навязвае адназначнага падыходу да вырашэння канкрэтнай праблемы, у чым праяўляецца сутворчасць паміж адрасантам і адрасатам. Тым самым даследчык у пэўным сэнсе таксама вучыць таму, якім павінен быць навуковы тэкст, як яго неабходна напісаць, каб чытач не проста пасіўна праглынуў гатовую інфармацыю і высновы па ёй, а распачаў свой шлях, хай і цяжкі, у навуку. Супастаўляючы розныя, часам супрацьлеглыя, погляды лінгвістаў на пэўную праблему, Г. Бідэр падкрэслівае важнасць узнятага пытання для мовы і грамадства ў цэлым. Асабліва гэта звязана з культурай маўлення, якую вучоны разглядае ў сучасных усходнеславянскіх мовах – рускай, украінскай і беларускай. Параўноўваючы пункты гледжання кансерватыўных і прагрэсіўных рэфарматарскіх сіл, даследчык слухна адзначае залежнасць культуры маўлення ад экстралінгвістычных фактараў, у выніку чаго гэтая мовазнаўчая дысцыпліна сутыкаецца з праблемамі суадносін літаратурнай мовы і дыялектаў, літаратурнай мовы і ўплывовых межных моў, варыянтнасці лексічных і словаўтваральных норм. На прадстаўнічым доказным фактычным матэрыяле Г. Бідэр паказвае асаблівасці нармалізацыі ўсходнеславянскіх літаратурных моў, розныя адносіны да гэтага працэсу з боку вучоных, тым самым запрашаючы кожнага з нас далучыцца да гэтай дыскусіі.

Кніга вядомага аўстрыйскага лінгвіста, доктара філалогіі, прафесара Г. Бідэра з'яўляецца першай і ўдалай спробай прадставіць і сістэматызаваць навуковую дзейнасць замежнага мовазнаўца, у якога знаёмства з нашай мовай распачалося ў сярэдзіне мінулага стагоддзя і стала з цягам часу глыбокім і рознабаковым пранікненнем у яе лексіку і граматыку. Дзякуючы працам аўстрыйскага славіста пачынаеш лепш усведамляць уключанасць беларускай мовы ў кантэкст сусветнай моўнай і культурнай прасторы. Том выбраных прац у галіне беларусістыкі Г. Бідэра адкрывае новую выдавецкую серыю «Замежная беларусістыка», запланаваную ў Беларускім дзяржаўным універсітэце. Узровень навуковага асэнсавання важных праблем беларускай мовы і высокі ўзровень падрыхтоўкі першай кнігі ўкладальнікамі даюць усе падставы спадзявацца на паспяховы далейшы працяг публікацый у гэтай серыі.

Т. Я. Старасценка¹

¹Татьяна Евгеньевна Старостенко – кандидат филологических наук; доцент кафедры языкознания и лингводидактики филологического факультета Белорусского государственного педагогического университета имени Максима Танка.

Татьяна Яўгенаўна Старасценка – кандыдат філалагічных навук; дацэнт кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка.

Tatiana Ja. Starascienka, PhD (philology); associate professor at the department of linguistics and linguodidactics, faculty of philology, Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank.

E-mail: tstarascienka@gmail.com